

Tanzaniyada mahalliy bantu xalqlarining o'troq dehqonchilik madaniyati bilan hunarmandlik va sohilardagi suaxili savdogarlarining madaniy an'analari qadimiy davrlardan aralashib shakllanib kelgan. Uganda, Burundi, Zambiya xalqlarida ham bu jarayon sezilarli darajada. Zambiyada bir necha o'n qo'shni qishloqlar birikib, bir jamoa (chifdom)ni tashkil qiladilar. Odatda, 5 – 10 ming kishidan iborat chifdom boshida oqsoqol boshliq saylanadi. Mazkur jamoalarning soni mamlakatda 400 ga yaqin. Tanzaniyada bola voyaga yetganda, nikoh va ko'mish marosimlarida qadimiy urf-odatlar saqlanib, ularni kohinlar va folbinlar boshqarib kelgan. Chorvador masai aholisi past ellipsis shaklidagi xashak va chiviqlardan tiklangan uylardan iborat 20 – 50 xonadonlik qishloqlarda jamoa bo'lib yashaydilar.

36-§. Janubiy Afrika xalqlari

Janubiy Afrikaning etnik qiyofasi, lingvistik tuzilishi va sotsial tuzumi turlicha ko'rinish kasb etgan. Tub aholi afrikaliklar mintaqaning 4/5 qismini tashkil qiladi, janubiy qismida afrikaliklarning ko'pchiligi bantu xalqlaridan (taxminan umumiy aholining 78 foizi) qadimiy etnos hisoblangan bushmen va guttentotlar 0,5 foiz hamda yevropaliklar metislar bilan 19 foiz, osiyoliklar 2 foiz nufuzga ega.

Turli mahalliy etnoslar mintaqada Mozambik, Zimbabve, Janubiy Afrika Respublikasi (JAR), Namibiya, Botswana, Svazilend, Lesoto davlatlari, Madagaskar, Komor, Reyunon, Mavrikiy va Seyshel orollaridagi o'lkalar orasida tarqoq holda joylashgan. Mintaqadagi mamlakatlar orasida o'zining ijtimoiy tuzumi va etnik tarkibi jihatidan Mozambik Respublikasi alohida o'rin egallaydi.

Mamlakatda, chorva sust rivojlangan, sohillarda baliqchilik mavjud, ayrim xalqlar (makonde) ovchilik va asalchilik bilan ham shug'ullanadilar. Boshqa bantu xalqlaridagidek, badiiy hunarmandchilik, ayniqsa, misgarlik, zargarlik, o'ymakorlik keng tarqalgan. Makonde xalqi hunarmandlarining yog'och haykallari jahonga mashhur. Ularda pastki labi va burniga qalayi yoki ba'zan kumushdan uzuk taqish odati bo'lgan, har xil niqob kiyib raqsga tushish keng tarqalgan.

Aholining 2/3 qismi mahalliy an'anaviy diniy ibodatlariga, taxminan 16 foizga yaqini nasroniy diniga, 11,6 foizi islomga itoat qiladi.

Janubiy Afrikaning nisbatan rivojlangan ko'ptarmoqli xo'jalikka ega bo'lgan mamlakatlaridan sanalgan Zimbabve xalqlarida an'anaviy turmush tarzi unsurlari ancha saqlanib kelgan. Masalan, aholining 2/3 qismini tashkil qiluvchi shona xalqi hozirgacha derazasiz, doirasimon konussimon somon tomli uylarda yashaydilar, butun faoliyat va tirikchilik ochiq hovlilarda o'tadi. Ovqatlari dondan pishirilgan atalla, sabzavot qaylasi, go'shtni faqat oilaviy yoki diniy bayramlarda iste'mol qiladilar. Teridan tikilgan belbog' yoki etakcha, ba'zan kandirdan to'qilgan etik kiyadilar. Ularda hozirgacha qadimiy qabilaviy tashkilot tartiblari saqlangan. Katta etnohududiy birikmadan iborat qabila jamoasi – «nika»ni oqsoqollar boshqaradi. Ular muayyan davrda jamoa mulki hisoblangan mulk – yerlarni qayta taqsimlash, hashar tashkil qilish, marosimlar o'tkazishga bosh bo'ladilar. Qishloq oilalarida har bir oila a'zosi hurmatiga qarab taom iste'mol qilishda o'z o'rnini aniq bilgan. Har qaysi kishi dala ishlaridan tashqari uyida bir kasbni bilishi, masalan, chipta yoki savat to'qishni, sopol idish yasashni, o'ymakorlikni yoki boshqa bir kasbni egallashi shart bo'lgan. Ularning sevimli musiqa asboblari: turli nog'oralar, nay va surnaylar, o'ziga xos

Janubiy Afrika bolalari

yogʻoch rezonatorga oʻrnatilgan tunikali instrument «mbira». Juda nozik geometrik naqshlar berilgan sopol buyumlar, toʻqima mahsulotlar, applikatsiya usulida toʻqilgan gilamlar shona xalqiga xos dekorativ sanʼat namunalari.

Botsvana aholisining 90 foizi bantu tilida gapiradigan tevana xalqi, qolgani shona, gerero elatlari, Kalaxari ichkarisida bushmenlar daydilikda ovchilik va terimchilik bilan kun kechiradilar. Tevana aholisi, asosan, chorvachilik va qisman sugʻorma dehqonchilik bilan shugʻullanadilar. Ular juda mohir hunarmand, chiroyli yogʻoch va sopol buyumlar, teridan kiyim va gilamchalar ishlab chiqaradilar. Tevanalarning milliy kiyimlari teridan belbogʻli etakcha (kaross) va telpakka oʻxshash bosh, boʻyinni bekitadigan jundan toʻqilgan bosh kiyim.

Etnik jihatdan oʻziga xos koysan til turkumiga mansub bushmenlarning qurol va buyumlari oʻq-

yoy, o'qdon, yog'och so'qi va sopi tuyaqush tuxumi qobig'idan va yovvoyi hayvonlarning oshqozonidan ishlangan suv idishlaridir. Yoy-o'qning uchi toshdan yoki qo'shni bantu va gutentotlardan almashib olgan metallardan yasalgan. Ular o'q-yoyni musiqa asbobi sifatida ham ishlata biladilar. Sehrgarlik marosimlarida musiqachilar chalqancha yotib kuy ijro etadilar. Bushmenlar ota urug'idagi qavm-qarindosh guruhlariga birikib, daydilik qilib ko'chib yuradilar. Ularda doimiy uylar bo'lmasdan, turarjoylarida qumni kavlab yoki yerto'la qilib somon to'shab yotganlar, ba'zan xashaklardan chayla tiklaganlar. Okavango vohasida bir necha o'troq bushmenlarning qishlog'i uchraydi. Ular yig'im-terim va ovchilikdan tashqari chopqi dehqonchiligi bilan ham shug'ullanadilar.

Janubiy Afrika Respublikasi (JAR) juda katta hududda joylashgan (1,2 mln. kv. km.), uning aholi soni 43 million kishidan iborat (2012-yil), Namibiyaniki 1,8 mln. dan oshiq (hududi 824,3 ming kv. km.).

JAR taraqqiy etgan mamlakatlar qatoriga kiradi. Dastlab bu yerga XVII asr o'rtalarida gollandiyaliklar (burlar, ya'ni dehqonlar yoki afrikanerlar) kela boshlaydi. Ular tashkil qilgan firmalarda Osiyo (Yava) dan, Madagaskar va G'arbiy Afrikadan keltirilgan qullar ishlatilgan, keyinchalik mahalliy guttentotlarni asir qilib ishlata boshlaganlar. XVII – XVIII asrlarda Janubiy Afrikaga Fransuz gugenotlari va nemislar ko'chib kelishgan.

Afrikaliklardan eng katta etnik guruh bantu (aholining 70 foizi), ayniqsa, zulu, kosa, suto, tivan va svazi xalqlari o'ziga xos madaniyatini saqlab kelmoqda. Hozirgi kunda bantu xalqiga mansub aholining umumiy nufusi 200 million kishini tashkil qiladi va ularning asosiy qismi dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullanadi. Bantu xalqi uyushmasiga: shonalar – 14 mln, ruandalar – 13 mln, zuluslar – 10,5

Bantu qabilasi uyi

mln, kongolar – 10 mln, makualar – 8,55 mln, kosalar – 7,9 mln, rundilar – 7 mln, chokve – 1,95 mln. kishi kiradi. Ularning ijtimoiy tuzumida ancha o'zgarishlar ro'y bergan. Katta patriarxal oilalar o'rniga kichik oilalar paydo bo'lgan, diniy e'tiqodlar ancha o'zgargan, ko'pchilik aholi nasroniy diniga o'tgan (47 foiz), mahalliy an'anaviy dinlar aholining 1/3 qismida saqlangan, qurama nasroniy Afrika cherkovi va mazhablari tarafdorlari esa 13,7 foiz aholini tashkil qiladi. Islom bu yerga dastlab XVIII asrda Indoneziyadan musulmon qullar bilan kelgan va XIX asr o'rtalaridan keyin ancha ko'paygan. Hozir aholining 1,4 foizi islom diniga e'tiqod qiladi.

Butun bantu aholisi Afrikada keng tarqalgan doira (qo'ra) shaklida qurilgan qishloqlar (kraal)da katta patriarxal oila bo'lib yashaganlar. Zulus va kosa xalqlarida ota urug'ining klassik namunasi so'nggi davrlargacha saqlangan bo'lib, katta oila jamiyatining iqtisodiy hujayrasi hisoblangan. Har bir qabila bir necha urug'larga bo'lingan, har bir guruh yer

*Afrika xalqlarining
marosim niqoblari*

mulkiga ega va ayrim saylangan oqsoqol tomonidan boshqarilgan. Qoramol katta patriarxal oilaning mulki hisoblangan. Nikohda qoramoldan qalin to'langan. Kuyovbola qalin to'lashga urug'doshlaridan mol to'plagan. Bantu xalqlarida, asosiy boylik qoramol hisoblangan. Ularda sut mahsuloti ishlatilgan, go'shtni kam iste'mol qilganlar. Guttenotlarda chorvachilik bilan ovchilik birga olib borilgan, bushmenlar esa ovchilik va terimchilik bilan shug'ullanganlar.

Xalq ijodi, badiiy hunarmandchilik ancha rivojlangan. Janubiy Afrika bantulari chiroyli cho'zma usulda sopol buyumlar, o'yma naqshli yog'och idishlar, ho'kiz qo'shiladigan ayrishoxli yog'ochdan yasalgan chanalar, temir uchli nayza va boshqa qurollar ishlab chiqarganlar. Jo'shqin raqs va kuylar ularning eng sevimli tomoshalari, barcha tantana va marosimlarning eng muhim qismidir. Musiqa asboblari turli xil-da, ammo katta-kichik nog'oralar («marimbo», «ngoma») doimo jo'r bo'lgan, yog'och, shox yoki qamishdan yasalgan surnay va naylar, kamonchali asboblari. Yomg'ir yog'dirish marosimida bantu xalqlarida o'yinkulgi, raqs-ashulalar bilan birga, qora qo'y yoki buzoq qurbonlikka so'yilishi shart bo'lgan.

Janubiy Afrika xalqlarining eng qadimiy madaniyatidan qoyalarga rasm chizish hozirgacha saqlangan. Fil, karkidon, ilon, ho'kiz, jirafa kabi hayvonlar, ov

marosimi va urush manzaralari bushmen rasmlarida tasvirlangan. Bo'yoqlar, mineral rang va ko'mirga mol yog'i aralashtirib ishlangan. Keyingi qoya rasmlarida yelkanli kemalar, miltiqli shlyapa kiygan yevropaliklar ham tasvirlangan. Guttentot, geror va ovambo xalqlarining qoya rasmlari ham chuqur realistik va ta'sirchanligi bilan ajralib turadi. Ayrim qabilalarda chiroyli bezatilgan niqob yasash san'ati saqlangan.

Madagaskar Respublikasining aholisi 20 mln. (2012-yil) o'zining etnik tuzilishi va turmushi bilan afrikaliklardan ajralib turadi. Tub aholi hisoblangan malagasiy (malgash)lar tashqi ko'rinishi, tili, moddiy va ma'naviy madaniyati hamda urf-odatlar bilan Janubi-sharqiy Osiyo xalqlariga yaqin turadi. Ammo ularning orasida ham mongoloid, ham negroid tiplari uchraydi. Tillari malayya – polineziya oilasiga kiradi. Malagasiylar aholining 97 – 99 foizini tashkil qiladi.

Madagaskar aholisi etnogenezi kam o'rganilgan. Ayrim ma'lumotlarga qaraganda, bu yerga miloddan avvalgi X – VI asrlarda Janubi-Sharqiy Osiyo orollaridan mongoloidlar ko'chib kelgan. Ular bu yerga ilgari kelib joylashgan bushmen va guttentotlarga yaqin aholi bo'lib, Sharqiy Afrikadan kela boshlagan sohil bantulari bilan aralashib hozirgi malagasiy xalqining shakllanishiga asosiy zamin yaratgan.

Moddiy madaniyati jihatidan mazkur aholi Indoneziya xalqiga yaqin. Malagasiylar xuddi indoneziyaliklar singari yerga ishlov berib, sholi ekadilar, o'xshash kiyim kiyadilar, temir eritish, puffak qurol ishlatish, balansirli kema ham xuddi indoneziyaliklarnikidek. Ko'mish marosimi, sahna qurish, qabrlarga, devorlarga qushlarning tasvirlari yoki hayvon shakllarini o'rnatish kabilar ham hindixitoy, filippin va polineziyadagiga nihoyatda o'xshab ketadi. Malagasiylarning rivoyatlarida uzoq o'tmish ajdodlarining sharqiy mamlakatlar bilan bog'liq ekanligi to'g'risida hikoyalar bor. Umuman, Madagaskar aholisining tarixini, asosan, og'zaki rivoyatlar, tarixiy

solnomalar orqali tiklash mumkin. Xullas, malagasiylar ajdodlari taxminan miloddan avvalgi I ming yillikda Janubi-Sharqiy Osiyodan kelib joylashgan va mahalliy aholi bilan aralashgan.

Aholining 98,8 foizi malagasiylar. Ular 18 ta etnik guruhlariga bo'lingan. Shularning ichida eng yirik guruhlardan: merina yoki merna (aholining 23 – 25 foizi), besimisaraka (15 – 16 foiz), besileu (13 – 14 foiz) va hokazo. Bundan tashqari mamlakatda chet elliklardan fransuzlar, hindiylar, pokistonliklar, xitoylar, arablar, makua, suaxil va komorliklar yashaydi. Barcha elatlar G'arbiy Indoneziya shevasidagi bir-biriga yaqin dialektlardan iborat malasiya tilida gapiradilar. Aholi migratsiyasining orol ichida juda jiddiy bo'lganligi tufayli, etnik va til birligi tez sur'atlar bilan ro'y bergan, natijada umumiy malagasiy xalqining shakllanishiga zamin yaratilgan edi.

Hozir Madagaskarda yashovchi aholining 80 foizi qishloq xo'jaligida band. Bunday xo'jaliklarda eksportbop tovar mahsulotlari (vanil, qalampir, shakarqamish) yetishtirilgan. Eksport mahsulotlarini

*Milliy bosh kiyimdagi
malagasiy erkak*

yirik plantatsiya xo'jaliklarda ham ishlab chiqaradilar. Hozirgacha saqlanib kelgan an'anaviy qishloq jamoasi (fukunuluna) iqtisodiy hayotda muhim rol o'ynamoqda. Ijtimoiy munosabatlarni boshqarishda hududiy tashkilot vazifasini bajaruvchi fukunululalarga saylangan umumiy kengash 5 yilgacha mahalliy oliy hokimiyat rolini ado etadi.

Asosiy oziq-ovqat mahsuloti sholikorlik bo'lib, butun sug'oriladigan yerning 95 foizini egallagan. Sholi ko'chatlarini

kichik polizlarda yetishtirib, keyin dalalarga ekadilar. Ekinzorlarga suvni kanallar, kichik platinalar orqali yetkazib beradilar. Ba'zan yomg'ir suvlarini ham to'g'onlar qurib ekinga ishlatadilar. Odatda, botqoq holatiga kelgan dalalarga zebu (o'rkachli afrika ho'kizi) podasini haydab tepkilangan tuproqqa urug' sepadilar. Groining janubi-sharqiy qismida hozirgacha o'rmon (changalzor)larni chopib quritib kuydirilgan kulli tuproqqa ekin ekadilar. Yerga uzun dastali bukilgan temir uchli chopqi bilan ishlov beriladi. Sholini yilning oxirida, yomg'ir ko'p yog'adigan paytda ekib, aprelda yig'im-terim boshlanadi. Hosilni qo'lda yig'ib olib, toshga urib yoki mol yuborib xirmonda yanchiladi. Odatda, kuydirilgan yerga ikki yil ekin ekiladi, keyin 8 – 10 yil partav qilib qoldiriladi, yangi yer ochiladi.

Madagaskar aholisining yarmidan ko'pi (54 foizi) mahalliy an'anaviy dinlarga, ayniqsa, ajdodlarga sig'inish ibodatiga amal qiladilar. Odamning hayoti tug'ilishidan to o'limigacha urug' ibodati marosimlari va odatlari bilan to'la, hosil to'plash va molning bolalashi ham turli urf-odatlar bilan nishonlanadi. Malagasiylarning turmushida dafn qilish va xotirlash marosimlari alohida o'rinni egallaydi. Xotira marosimlarida musiqa, ritual raqslar, miltiq otishlar, katta xarajatli xudoyilar va haftalab davom qiladigan ziyofatlar juda keng tarqalgan. Ayniqsa, qabr ustiga qo'yiladigan yodgorlik ustunlari chiroyli qilib o'rnatiladi, o'yma naqshlar va ho'kiz shoxlari bilan bezaatiladi. Qarindoshlarni dafn qilish va xotirlash eng muhim odatlardan hisoblanadi. Shuning uchun sohil aholisida qabristonlarni obodonlashtirish, dabdabali sag'ana tiklash, qimmatbaho haykallar qo'yish odat tusiga kirgan. Malagasiylar o'limni hayotning davomi deb tasavvur qiladilar.

Orol aholisining 41 foiz qismi nasroniy diniga o'tgan bo'lsa-da, asl qadimiy an'anaviy marosimlar va

urf-odatlarga amal qiladilar. Ularning tasavvurida ajdodlarning arvohlari ular bilan birga uyda yashaydi, avlodlarning turmushini, xo'jalikda, kundalik hayotida va diniy marosimlarida an'anaviy udumlarga rioya qilishlarini kuzatadilar. Taxminan 10 foiz malagasiylar sunna mazhabidagi islom diniga, ozgina qismi esa shia mazhabiga itoat qiladilar.

Malagasiylarning tasviriy san'ati amaliy xarakterga ega bo'lib, tosh yoki yog'och o'ymakorligi, sopol idishlari va gazlamadagi tasvirlar, chipta va savatlardagi naqshlardan iborat. Ba'zan motam munosabati bilan ikki-uch kun tinmay bambukdan yasalgan noyob nohinli torli asbob, nog'ora va naylar ovozi ansambl ijrosida yangrab turadi. Og'zaki ijod ham ancha rivojlangan.

XX asr so'nggi choragi va XXI asr boshlarida jahon miqyosida kechayotgan globallashuv jarayonlari Afrikaga ham sezilarli ta'sir qildi. Ayniqsa, Afrika shaharlaridagi aholi turmushi va oilaviy marosimlari (tug'ilish, ism qo'yish, initsiatsiya, to'y, dafn va motam) o'zgarishlarga uchrab transformsiyalashdi. Zamonaviy antroponimlar (kishi ismlari) o'zining marosimiy ahamiyatini yo'qotib, Yevropa xalqlari va arablarga xos ismlar ommlashmoqda. Aynan Yevropacha familiyalar keng tarqalmoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar sababli Afrikadagi qator halqlar initsiatsiya marosimlarini o'tkazmay qo'ydi. Yoki ayrim mintaqalarda ayrim o'zgarishlar bilan ramziy tarzda saqlanib qolgan. Ayniqsa, aralash aholi yashaydigan Afrika shaharlarida bu marosim yopiq, ma'lum bir etnik guruhgagina xos yashirin ahamiyatini yo'qotdi. Masalan, Zimbabavening Lusake shahrida babemba xalqi qizlarning initsiatsiya marosimi garchi etnik mansubligidan qat'iy nazar bir xil tarzda o'tkazilmoqda. Zamonaviy Afrika jamiyatida xatna marosimiga boshqa etnoslardan bo'lgan tabib-

lar taklif etilmoqda, ayrim hollarda esa bu marosim kasalxonalarda jarrohlar tomonidan marosimlarsiz o'tkazilmoqda. Garchi aholi tomonidan xristianlik va islom dini qabul qiliniganiga qaramay nikoh va motam marosimlari ham ayrim hollarda an'ana-viy tarzda bajarilmoqda. Jamoa orasida nikoh maro-simlari o'tkazilib, nikohni qayd qilinsa yoki cherkov va masjidda nikoh o'qitilsa-da, qalin berish odati saqlanib qolmoqda. Shuningdek, motam marosimida dafn etishdan avval marhumni oxirgi yo'lga kuzatish uchun afsungarga murojoat etish holatlarini kuzatish mumkin. Mahalliy olimlarning fikricha, murakkab va ko'p sonli ishtirokchilar bilan o'tkaziladigan nikoh va motam marosimlari, garchi katta xarajatlar evaziga tashkillashtirilishiga qaramay, shahar muhitida o'zi-ga xos etnik xussiyatlarni saqlab kelmoqda.

Zamonaviy Afrika shaharlarida hind, arman, turli Yevropa mamlakatlari (masalan, Angola va Mozam-bikda – portugal, Keniyada ingliz)ga xos inoetnik marosimlarning o'tkazilishini ham ko'rish mumkin.

Seminar rejasi:

1. Afrikaning tarixiy-etnologik tavsifi.
2. Shimoliy Afrika xalqlari etnologiyasi.
3. G'arbiy va Markaziy Afrikaning etnik xususiyatlari.
4. Sharqiy Afrika xalqlari etnografiyasi.
5. Janubiy Afrika xalqlari xo'jaligi, madaniyati.

Bilimlarni mustahkamlash uchun savollar:

1. Afrika qit'asidagi xalqlar va tillarning xilma xilligini nima bilan izohlash mumkin?
2. Afrika sivilizatsiyasi haqida nimalarni bilasiz?